

א י ת י א ל י צ ו ר

האומנות - בין יצרים ליצירות

סבי, פרופ' יהודה אליצור זצ"ל, היה משתמש בשעורי תנ"ך בדוגמא הבאה: כשאנו נכנסים לארץ, מלמד אותנו הפלח הכנעני בעל הניסיון, שכדי להצליח בחקלאות צריך לנטוע את העצים בתוך בור בעומק 30 ס"מ, לחפור להם צלחת בעומק 10 ס"מ, ולהתפלל לבעל. אם אנו רוצים להצליח במשימתנו לבנות מדינה בארץ ישראל אנחנו חייבים לדעת להבחין בין "לנטוע את העצים בתוך בור בעומק 30 ס"מ, לחפור להם צלחת בעומק 10 ס"מ" לבין "להתפלל לבעל".

ההבחנה הזאת, הנראית לבן דורנו פשוטה, אינה פשוטה כלל לבן אותה תקופה, תקופה שבה כל המומחים מסבירים שאי אפשר להפריד בין אומנות הנטיעה לבין התפישה העומדת מאחוריה. ההבחנה הנ"ל הנראית לבן דורנו פשוטה, היא פשוטה רק משום שהדוגמא הספציפית הזאת איננה עומדת בפנינו בדור זה. ואולם, אנו עצמנו מתקשים לעתים לעשות את ההבחנה במקרים דומים העומדים לפנינו בדור הזה. היום אנו חיים בתקופה שבה תורות פיזיקליות שונות מכילות בקרבן תפישות פילוסופיות, ואומנויות התעמלות מסוימות כוללות בתוכן תורות נפשיות זרות ושונות. אנו נדרשים לברור את התוך מתוך הקליפה, ולעמוד כנגד המומחים בתחום, המבינים בו יותר מאתנו, המסבירים לנו שאי אפשר להפריד בין חלקיה השונים של התורה הנ"ל.

על אחת כמה וכמה שאנו נדרשים לעשות כך בתחום האומנות.

כמובן, אנו יכולים לברוח מההתמודדות ולומר שאין לנו חלק ונחלה באומנות: לא מדובשך ולא מעוקצך ושלום עלייך נפשי. המעשה הזה יהיה דומה לניסיון להיכנס לארץ ולא לנטוע בה עצים שמא לא נצליח להבחין בין נטיעת עצים לבין עבודת הבעל.

וכל כך למה? מפני שאין עם שאין לו תרבות ואומנות ואין חברה שאין לה תרבות ואומנות. גם אם נחליט שאנו נועלים את עצמנו בגטו שאין בו טלוויזיה ואין בו עיתונים, אין בו רדיו ואין בו הופעות בפני קהל, עדיין תהיה לנו תרבות ואומנות, כי לחברה יש תרבות ואומנות. יש לה שיח ציבורי, יש לה שירים ויש לה פתגמים.

וזה הראי של העם והנשמה שלו. אם אתה נוהג להשתמש בפתגם "אל תהיה יותר צדיק מהאפיפיור", אתה מקבל כעובדה שהאפיפיור צדיק. ולא יועילו כל ההתנצלויות וההסברים שלך שאתה לא באמת מתכוון ואתה רק משתמש בביטוי שגור ומושאל וכו'. אתה חלק מתרבות שזה אחד מפתגמיה. כלומר: זה חלק מהתרבות והאומנות שלה.

ואם אתה רוצה להשפיע על התרבות והאומנות של הדור, לא תוכל לעשות זאת בלי להשתמש בכלים שלו. יתרה מזאת, כיוון שיש כלים, ויש להם יכולת להעביר מסרים של עבודת ה', אי השימוש בכלים יהיה בזבוז של פוטנציאל היכול לשמש לעבודת ה'. נכון להיום, את השימוש בכלים האלה אנו

נאלצים ללמוד מהפלאח הכנעני העובד את הבעל ומאמין שאין להפריד בין עומק הבור לבין העבודה לבעל.

א. היכן ההבחנה?

אנו רגילים לומר שעלינו לקבל את הכלים ולצקת לתוכם את התוכן שלנו. אבל ההבחנה לא תמיד קלה. לשם כך אביא כמה דוגמאות, העומדות על הפרק בבניית תרבות ואומנות יהודית.

1. חופש היצירה

הפלאח הכנעני טוען שלא תיתכן תרבות ואומנות בלי חופש יצירה מוחלט. המומחים לתרבות ואומנות טוענים שאם אין לאומן חופש מוחלט לבטא את עצמו, לא רק התוכן ייפגע אלא גם הכלי. הם טוענים שגם אם אנו רוצים להפריד בין הכלי לבין התוכן, הכלי עצמו לא יוכל לפעול היטב אם אין לאומן חופש מוחלט.

זה אחד המסרים שאסור לנו לקבל מהם, אף על פי שהם מומחים. המסר הזה הוא מנוגד לתורה. התורה מלמדת אותנו להתגבר על דחפינו ולשלוט בעצמנו¹. זוהי התורה. וגם במקצוע הזה יש דברים שאני נורא רוצה להגיד ולהראות, אבל לא אעשה כן כי אני שולט בעצמי וברצונותי ואני מבין שזה מזיק.

גם יוצרי התרבות הישראלית הקיימת היום אינם חופשיים, כמובן. אבוי יהיה להם אם הם ינצלו את החופש הניתן להם כדי לבטא חלילה מסר של אהבת הארץ, התורה וכיו"ב. אבל התרבות החילונית פתרה את הבעיה בדרך מאוד פשוטה: היא יצרה אומנים שאינם צריכים להתגבר על הפיתוי לכתוב בעד ארץ ישראל או התורה; אין להם כלל פיתויים מעין אלה. נטיות לבם הן דווקא לרמוס את הנ"ל. ברור שבשורש הדברים גם אנו צריכים להשתמש בטכניקה הזאת, כלומר: לשלוח למקצוע הזה רק אנשים שכל מהות נשמתם היא אהבת תורה ועשייה לשם שמים, אנשים שהרקע שלהם כולו אך ורק תורה, וממילא כשירצו לבטא את רחשי לבם יצאו מהם דברים טובים. אך עדיין, גם אחרי שבחרנו את האנשים הנכונים, הם יצטרכו לדעת להעמיד את רחשי לבם במבחן השכל והביקורת, ולא לבטא אותם ללא בקרה. צריך ליצור אומן חכם ולא רק צודק, שבוחן היטב אם דבריו אכן מביאים תועלת, או רק מאפשרים ללבו להשתפך החוצה.

וכן כותב הרב קוק (עולת ראייה, תחילת ח"ב, על שיר השירים):

הספרות, ציורה וחיטובה, עומדים להוציא אל הפועל כל המושגים הרוחניים, המוטבעים בעומק הנפש האנושית. וכל זמן שחסר גם שרטוט אחד הגנוז בעומק הנפש, שלא יצא אל הפועל, עוד יש חובה על עבודת האומנות להוציא. מובן הדבר, שרק את אותם האוצרות, שבהיפתחם מבסמים הם את אויר המציאות, טוב ויפה לפתח. "מכל דיבור

¹ כמו שביארו חכמינו במקומות רבים, עיין: רמב"ם, הל' דעות ג, ב; שמונה פרקים, בעיקר פרק ה; כוזרי תחילת מאמר שלישי, האומר שהאדם צריך ללמוד לשלוט בדחפיו ורצונותיו ולעשותם באופן מושכל. גם ספר החנוך נימק מצוות רבות כך, שעל ידן נדע לשלוט בעצמנו ולא "לזרום" עם הזרם. ועוד האריכו בכך חכמי ישראל במקומות רבים.

ודיבור שיצא מפי הקב"ה נתמלא כל העולם כולו בשמים" (שבת פח:). אמנם אותם הדברים הגנוזים, שקבורתם היא ביעורם, להם מתוקנת היתד שעל אזינינו לחפור ולכסות. ואוי לו למי שמשתמש ביתידו לפעולה הפכית, למען הרבות באשה. זעזועי הנפש שמצד רגשי האהבה הטבעית, שנוטלת חלק גדול במציאות, במוסר ובחיים, הם ראויים להתפרש ע"י הספרות בכל הצדדים שבהם היא מוציאה אל הפעל את הגנוזות, אבל בשמירה היותר מעולה מנטיה לצד השכרון שיש באלה הרגשות, שמהפך אותם מטהרה טבעית לטומאה מנוולת. **רק אנשי קודש ראויים להיות שרי קודש**².

כלומר: הרב קוק מאריך לבאר שיצירה היא דבר חשוב, בהיותה מוציאה אל הפועל את המושגים הרוחניים האנושיים הגנוזים בנפש, אך הוא מוסיף שצריכה להיות ביקורת. האומן צריך לדעת מה לא לבטא. ולכן הוא מסיים, שרק אנשי קודש יוכלו לעסוק במשימה המדוברת.

2. עולם האסוציאציות והכלים האומנותיים

לפעמים יש לנו מסרים חשובים ויקרים להעביר, ואף על פי כן אין ראוי לעשות זאת בכל דרך. היוצר והאומן יצטרכו לבקר את עצמם ולהימנע מפתחת יצירתם ואמירת כל אשר על לבם אף על פי שהוא חשוב וחיובי, שלא כמו יוצרי התרבות הקיימת היום, המבטאים את עצמם ללא בקרה. התרבות הקיימת היום משתמשת באמצעי ביטוי רבים, שחלקם כבר הפכו לחלק מהכלי, ולא כולם כשרים. למשל: יצירות התרבות הקיימות היום בשוק מכילות מנות גדושות מדי של רומנטיקה (וראה להלן), שכבר נעשתה חלק מהכלי. כמו כן עולם האסוציאציות שלה מבוסס על רקע זר לנו במקרה הטוב, ורע מצד עצמו במקרים רבים אחרים. המטרה שלנו צריכה להיות בניית עולם תרבותי שיסודותיו ועולם האסוציאציות שעליו הוא מבוסס, באים מתוך היהדות³.

² וכן הוא מבאר גם באגרות הראיה סי' קנח. וראה להלן הערה 5.

³ וכאן כבר קמו מתנגדים רבים שטענה חדשה בפיהם: אסור לנו להשתמש בציטטות מתוך התנ"ך והגמרא לצורך תרבות ואומנות, כי זה חילול הקודש. טענות מעין אלה הופנו בזמנו כלפי מחיי השפה העברית. ח"ו לדבר בלשון הקודש על ענייני חול. גם בעניין תרבות ואומנות, הטענה הזאת כנראה אינה חדשה, אך מסתבר שהיא לא עשתה הרבה רושם על גדולי ישראל, שהיו גם גדולים בתורה וגם גדולים ביצירה ובתרבות, שהשאירו אחריהם יצירות שירה גדולות משובצות פסוקים מהתנ"ך עד בלי די. גדולי חכמי ישראל השתמשו בפסוקים ביצירותיהם, ולפעמים אף הוציאו אותם מהקשרם, ולא רק בפיוטי שבת וסליחות. ר"א אבן גבירול שכעס על מארחו שנתן לו מים במקום יין, כתב:

ככלות ייני תרד עיני פלגי מים, פלגי מים... שבתו שירים כי פי שרים מלא מים. לחם לאוכל איך יטעם או איך מאכל אל חיך ינעם, עת בגביעים לפני העם יותן מים... מי ים סוף בן עמרם הוביש ויאורי מצרים הבאיש, אכן פי זה משה האיש יזל מים... נזיר יהיה לפני מותו, כבני רכב תהיה דתו, יהיו בניו ובני ביתו שואבי מים.

ר"א אבן עזרא כתב:

שער ראשי הפך לבן, על כן אקרא ראשי ראשי, הנה דלק אחרי לבן, רק ויעבור את הכושי.

במכתב שקיבלתי מהמערכת לקראת הגיליון הזה נשאלה השאלה איך עלינו להתייחס לעיסוק במקורות זרים לצורך בניית תרבות יהודית, וכלשון המערכת: "שאלת העבודה הזרה בשני מובניה – יצירות אומנות שמקורן בעבודה זרה (מיסות של באך) וכניסה לכנסיות (לימוד אומנות אלילית ונוצרית בקורסים באוניברסיטה במסגרת לימודי תולדות האומנות, אדריכלות וכדו' – לשם העשרה מקצועית או רק 'להבין להורות' ו'דע מה שתשיב')". אינני רוצה להיכנס כלל לשאלה ההלכתית שבדבר. גם אם מבחינה הלכתית הדבר מותר (והוא לא), אין שום טעם ביצירה אומנותית משלנו אם היא תשתמש בחומרי גלם זרים⁴. המטרה שלנו היא לבנות עולם של תרבות יהודית, הצלחתה של המשימה הזאת תלויה בשאלה מה עולם האסוציאציות שעליו היא מתבססת ושעליו מתבססים צרכניה. מהיכן האומן מצטט פתגמים ושואב את עולם הדימויים שלו. באיזו שפה אומנותית הוא מדבר. מטרתנו היא לגרום לכך שעולם האסוציאציות של צרכן התרבות שלנו לא יהיה המערב

ויש עוד דוגמאות למכביר. על פי זה, אך מתבקש שגם אנו נכתוב "הביטוי בחופש, הדיבור פתוח, לא אסור ימין ושמאל, אך לכול גלוי וידוע, השופט הוא כל יכול. תוכל להתקדם בהשקט ובבטחה, אם תשכיל כרצונה לעבוד, כי גם אם לבך לימינך, בשמאלה עשר וכבוד. הט לשמאל בעקומה חדה, ואל תהיה ישר חלילה, מאס נא בארץ חמדה, ואם הימין ואשמאלה. מלא חובתך לבוחרין, עד חובה אשר משמאל, עשה רצונך כרצון צריך, ותהיה גדול גדול" וכיו"ב.

כמובן שגם בעניינים אלה צריך לדעת היכן הגבול, והוא לא תמיד נתן להגדרה. זו כבר שאלה של טעם. אני למשל, מרגיש מאד לא נוח עם הזילות שנעשתה במונח "עשרת הדיברות", כאשר על כל צעד ושעל צצים "עשרת הדיברות לנגר", "עשרת הדיברות לסנדלר", "עשרת הדיברות לעתונאי" וכו' וכו', אבל גם גדולי תורה משתמשים בביטוי הזה. הגבול אינו תמיד מוגדר, והחכם עיניו בראשו. אבל חשוב שבבסיס היצירה יעמוד אדם שמטבע הדברים עולם התורה ממלא את כל ישותו, ולכן ממלא עולם האסוציאציות שלו מבוסס על התורה.

עם זאת, יש מקום להבחנה בין שני קצוות. שימוש במקורות לאומנות עמוקה, שיש לה זכות קיום, הוא מכובד וראוי. ואדרבה, טוב שעולם האסוציאציות יהיה מושתת על התורה. בתנאי שברור גם למחבר וגם לצופה שאין כאן פירוש חדש לתורה, אלא אסוציאציה בלבד, והפירוש של התורה הוא הפירוש הוותיק והרגיל. ואילו שימוש בהם לבידור זול – שאין לו זכות קיום – פסול לחלוטין. נראה לי שההבחנה היא בין אומנות עמוקה שיש לה זכות קיום, לבידור זול שאין לו זכות קיום. כשיש זכות קיום, טוב שעולם האסוציאציות יהיה מושתת על התורה. כל שימוש בפסוק שלא על פי אמות מידה אלו הוא בבחינת מה שאמרנו חז"ל במסכת כלה א, ד (ובלשון אחרת בסנהדרין קא, א): "הקורא פסוק משיר השירים ועשהו כמין זמר, וכן הקורא פסוק מדברי תורה שלא בזמנו – מביא מבול לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקדוש ברוך הוא ואומרת, רבונו של עולם, עשאוני בניך ככינור המנגנים בו גויים".

התורה אסרה בעבודה זרה "ושם אלוהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך", ועי' בסנהדרין סג, ב שאסור אפילו להזכיר את שמה כציון מקום. ויש ללמוד משם לא רק על עבודה זרה עצמה אלא על כל תרבות זרה, בבחינת התרחק מן הכיעור ומן הדומה לו.

והנצרות. לשם כך עלינו להעמיד אלטרנטיבה. עלינו ליצור את השפה האומנותית ולא להשתמש כלל בזו הקיימת.

3. רומנטיקה

דוגמא נוספת, לקוחה גם היא מהמכתב ששלחה אליי המערכת לקראת פרסום הגיליון הזה. בין השאלות העומדות לדיון ששלחה לי המערכת נשאלה בין השאר השאלה אם יש דרך לעסוק ברומנטיקה וביחסים שבינה לבין ביצירה האומנותית, בדרך שמחד גיסא לא תהיה "מגויסת" ומאידך גיסא לא תהיה פרוצה?

יש לענות על שני חלקי השאלה:

א. אין לנו שום מטרה ליצור אומנות שלא תהיה מגויסת. התפקיד שלנו הוא ליצור תקשורת מגויסת, כמו שהתפקיד שלנו בכל דבר ועניין ובכל רגע ורגע בחיים הוא להיות מגויסים⁵. יהיו כל מעשיך לשם

⁵ "תקשורת מגויסת" היינו תקשורת שבה ליצור יש תחושת שליחות, והתקשורת ממלאת את השליחות. עם זאת, כמובן שהיוצר חייב להיות מספיק מוכשר כדי שהתקשורת לא תיראה כמו תעמולה או חינוך אלא כמו יצירת אומנות. אסור ליצור תקשורת הנראית מגויסת.

אמנם הכול יודעים שלמחבר יש דעה ושהיא תבוא לידי ביטוי ביצירותיו, ואין בכך פסול. השאלה היא האם כאשר הצופה צופה ביצירה הוא מרגיש שהוא צופה ביצירה או בחומר תעמולה. אם הצופה נהנה מהיצירה כיצירת אומנות, הוא יודע שיש מאחוריה פילוסופיה והוא מתמודד גם אתה (ואגב: חשוב שהוא ידע שעומדת מולו פילוסופיה כזאת, שאל"כ הוא לא יוכל להתמודד עם ההשפעות שיש ליצירה עליו). הבעיה עם יצירה שבה המסר אמור בצורה בוטה מדי, היא שהיא פשוט לא תעבור את מבחן הצופה, הוא לא יצפה בה. כל יצירה שעוברת את המבחן הזה בשלום ובהצלחה, אין לנו שום בעיה אתה.

תרבות צריכה להיות כנה, אך זה לא מפריע לה להיות מגויסת. כמדומני שאיש לא יחלוק על כך שהיצירה של עמוס עוז ודוד גרוסמן, ולהבדיל של הרב סבתו, היא מגויסת מכף רגל ועד ראש. ובכל זאת הביקורת גומרת עליה את ההלל. יתרה מכך: היא כנה. היא מגויסת לערכים שכותביה מאמינים בהם בכל רמ"ח איבריהם, ולכן אין כל סתירה בין היותה מגויסת לבין היותה כנה. צריך רק להוסיף שאין די בכך שהאדם יבטא את אמונתו ותחושותיו הכנות, שראוי שהיו חיוביות, אלא התורה מלמדת שבנוסף לכך תבוא גם ביקורת השכל, שתמנע מהלב לומר את שלו במקום שיש בכך נזק. ועיין באגרות הרא"ה סי' קנח, שם עוסק הרב קוק בחשיבותה של תרבות לעם, כחלק מתחייתו הלאומית, ועם זאת הוא מאריך לכתוב שחשוב שתהיה ביקורת על האומנות ושהיא תהיה כהלכה, וכך היא תשרת את רוח עם ישראל ואת ההתעוררות שלו. הוא מייחד את החצי השני של האיגרת כדי ללמד שלא כל מה שרוצים צריך ואפשר לבטא באומנות, אלא צריך ביקורת של ההלכה והשכל. כל עם צריך תרבות, כל אדם צריך שפה, לשון ויכולת דיבור, אבל לשם מה? במובן ראשוני אפשר לומר שיש לזה ערך עצמי, ובלי זה הוא אינו אדם, וברמה מסוימת זה גם נכון. אבל בבחינה עמוקה יותר, אנו אמונים על כך שזכינו במעלת הדיבור כדי שנשתמש בה לעבודת ה': לחנוך, לתורה וכו'. שלא יהיה דיבורנו לשם דיבור אלא לשם ה'. לא אאריך כאן בציטוטים מספרות המוסר המאריכה לומר שאדם שכל דיבורו בענייני העולם הזה, אינו נבדל מהבהמה

שמים, בטל רצונך מפני רצונו ועשה רצונך כרצונו. האומנות היא סוג של חינוך ולכן ממילא היא מגויסת.

האם יש דרך לעיסוק כשר ברומנטיקה ביצירה אומנותית? התשובה היא לא. רומנטיקה היא לא נושא שעוסקים בו בפומבי. יש לנו הרבה דברים חיוביים וחשובים לומר בנושא, אבל האומנות איננה הדרך.

דברים קלים ממנה כבר נאסרו באיסור חמור בשו"ע (עי' אר"ח שז, טז; אה"ע כה, א). ואם יתחכם מישהו ויאמר שלא נאסרה אלא התייחסות לחלק הגופני של הרומנטיקה, ולא לחלק הרוחני והנפשי של הקשר בין איש לאשה, אין הדבר כן, ועינינו הרואות: כידוע, התרבות והאומנות המקובלות היום בארץ ובעולם המערבי, מכילות מנות גדושות מדי של רומנטיקה. גם יצירה שהנושא שלה הוא אחר לגמרי, ואינו קשור כלל לרומנטיקה, תכיל בסופו של דבר איש, אשה ורומנטיקה. האומנים יודעים לעורר את הרגשות הרומנטיים באופן מקצועי, כך שהם מתעוררים היטב. האדם חש בהם בשעה שהוא צורך אומנות, יותר משיחוש בהם אחר כך עם אשתו. ככל שהוא צורך יותר אומנות כך ימלאו הרגשות האלה את כל ישותו, ואשתו לא תספק את צרכיו. את ההמשך אנו מכירים. הצרכן הממוכר יחפש את אושרו בהרבה מקומות. החיפוש ימלא את כל זמנו וישותו, והוא לא ימצא. יתרה מזאת, צריכת האומנות הרומנטית מלמדת את האדם שהכול בא תמיד אל סיפוקו ובקלות, ללא מאמץ. לכן האדם מחפש את הקלות הזאת גם בחיים, וכך מתפתח דור הרוצה לחיות בסרט, אך אינו מוכן לשלם אפילו את מחיר הכרטיס. האיש מרגיש חוסר בחייו ומכאן ועד לנפילה קצרה הדרך. ועוד - אדם ההוגה עשרים וארבע שעות ביממה בנושא הרומנטי, נמשך לעסוק בו יותר מהראוי. אדם העוסק כל העת באופן מוחשי בנושא הפריצות, קל לו יותר להגיע לפריצות גם אם המסר הוא התנגדות לפריצות. אומנות עובדת על הרגש והשאלה בה היא מה הנושא המונח על השולחן, הרבה יותר מהשאלה מה אנו אומרים על הנושא הנ"ל.⁶

אמנם, בנושא גבולות האומנות קשה מאוד לקבוע מסמרות ולתת כללים ברורים (וראה להלן). תמיד יש חריגים. אפשר להשתמש ברומנטיקה כדי לתאר את יחסי הקב"ה וכנסת ישראל, בתנאי שהרגש שהיצירה מעוררת בלב הצורך אותה הוא רגש של קדושה וטהרה ודיבוק בשכינה ולא רגש של רומנטיקה זולה. אפשר לכתוב פרודיה על התרבות הרומנטית העכשווית, בתנאי שהרגש המתעורר

אע"פ שהוא מדבר. גם עם ישראל כעם צריך את מעלת הדיבור הלאומית, כלומר השפה והתרבות, אך עליו להשתמש בה לעבודת ה', כלומר: להיות מגויס.

תנאי בסיסי לכך הוא שהיוצר יזדהה לגמרי עם המסר. אצל יוצרים דתיים רבים יש פער בין עולמם הפנימי לבין עולמה של תורה, ואז אם הם מתבטאים בכנות - הם מזייפים את התורה, ואם הם מתבטאים בהתאם לתורה - הם מזייפים את אישיותם. עלינו להרחיק יוצרים כאלה מעולם היצירה. עלינו להביא אל עולם היצירה אנשים שאין כל פער בין עולמם הפנימי לבין עולמה של תורה.

⁶ דוגמה ראויה בעיניי היא הסרט 'אושפיזין'. סרט זה איננו מעורר בצופה רגש רומנטי זול, הממכר אותו לתשוקה רומנטית מוגזמת שלא תמומש, ולכן אין בו פסול. ואולם, ההבחנה בעניינים האלה אינה ברורה וחתוכה, וקשה מאד לקבוע כללים ברורים, חתוכים ומדידים. החכם עיניו בראשו.

הוא רגש של לעג ולא רגש רומנטי. לגופו של עניין: תרבות היא לא רק העברת מסר, היא גם מעוררת רגשות ומכתיבה את סדר יומו של צרכן התרבות ושל הציבור כולו. היא קובעת מה יהיה מונח על השולחן, יותר משהיא קובעת מה יהיה המסר. השאלה היא לא רק מה המסר אלא גם אילו עניינים יעסיקו וימלאו את הווייתו של האיש המאזין לנו. היוצר הוא בראש ובראשונה מחנך ומעצב, וככה הוא צריך להיות חכם שעניו בראשו, ולהבין את כל ההשלכות של יצירתו. אסור לו להיות אדם שכל שאיפתו לבטא ולהוציא החוצה את אשר על לבו.

חלק מתפקיד התרבות הוא להכריע בשאלה אילו נושאים יתפשו את מרב זמנו והתעניינותו של הקהל. יתכן שיש לנו דברים חשובים לומר בנושא מסוים, אבל אין לנו רצון לגרום לכך שעצם הנושא ימלא את כל הווייתו של הקהל עשרים וארבע שעות ביממה. האומן צריך לדעת שלפעמים עצם הנחת הנושא על השולחן האומנותי גורמת נזק כזה שהתועלת שהוא יביא במסר שלו אינה מכסה עליו.

כמו כן, צריך לדעת שיש נושאים שאין מתבדחים עליהם, גם אם באמצעות הבדיחות אנו מבטאים מסר חיובי.

ב. אז מה עושים?

במצב הקיים היום, עלינו לפעול בעניין בשני תחומים.

התחום הראשון: עלינו להפנים את העובדה שהיום התרבות והאומנות הן אחד האמצעים הדומיננטיים ביותר לחינוך העם ולעיצוב דמותו הרוחנית. האדם נושם תרבות ואומנות והן ממלאות את כל הווייתו. לעם יש תרבות ואומנות, ואם איננו רוצים להפקיר את החינוך ואת נשמת העם, עלינו להבין שזה היום האמצעי הראשון במעלה.

לכן עלינו לכוון ולשלוח⁷ למקצוע הזה אנשים שהיינו רוצים לראות אותם בשורה הראשונה של מחנכי העם. אנשים מהשורה הראשונה של תלמידינו.

במצב הקיים היום נדרש שינוי מוחלט של ההתייחסות. כי היום אנחנו כל כך רגילים "לזהות את החקלאות בארץ ישראל עם עבודת הבעל" (או בנמשל: לזהות את העיסוק בתרבות ואומנות עם לכלוך, ביטול תורה ופריצות), עד שהגישה הרווחת היא שאם כבר נגזר עלינו להתעסק בזההמה הזאת, עדיף לפחות שנשלח את האנשים שממילא לא כל כך חזקים בתורה. חבל על החזקים. כראיה לשיטה הזאת אנו מביאים דוגמאות מבחורי ישיבות שהלכו להיות יוצרים ויצרו יצירות לא כל כך הגונות, ואף התקלקלו בעצמם. מהאנשים האלה אי אפשר להביא ראיה שהתרבות מקלקלת. להפך, האנשים האלה לא החזיקו מעמד בעולם היצירה משום שמלכתחילה נמשכו לשם האנשים הפחות חזקים, ועל החזקים שמרנו לבל ילכו לשם. עלינו לשלוח לשם את האנשים החזקים ביותר. עלינו

⁷ כמובן ש"לשלוח" הוא ביטוי מושאל. אין לנו מערכת צבאית שבה אין לנו אלא לבחור את החייל המתאים ולשלוח אותו למשימה. באמרי "לשלוח" כוונתי לעודד, לחנך ולכוון תלמידים לפעול בתחום, ובעיקר: לשדר לתלמידים הטובים שהמקצוע הזה הוא שליחות חשובה ולא איזה הכרח בל יגונה שאי אפשר לעולם בלעדיו אך אוי לו למי שאומנותו בורסי.

לשלוח לשם אנשים שעולם האסוציאציות שלהם מושתת כולו על התורה, כדי שהתורה תהיה הבסיס לתרבות והאומנות העתידית.

התנאי לכך הוא כמובן, שהאיש יודע היטב להבחין בין נטיעת העץ כסדרו לבין עבודת הבעל. שהאיש מבין את המשמעות של העובדה שהוא אינו הולך למקצוע כדי להשתלב בעולם האומנות הקיים היום ולהיות חלק ממנו, אלא ליצור דבר חדש לגמרי, שידבר בשפה אחרת ויפעל בדרכים אחרות לגמרי. הוא הולך כדי ליצור עולם של תרבות יהודית. האומן חייב להתייחס אל עצמו כאל מחנך העוסק במלאכת קודש. וזאת בלי סתירה לכך שדבריו צריכים לגרום הנאה לצרכן, שאם לא כן - הצרכן לא יצרוך את יצירותיו.

התחום השני שבו עלינו לפעול הוא לשבת ולכתוב את הלכות התרבות והאומנות היהודית. ובשלב ראשון: לכתוב את הקוד האתי היהודי ליוצר ולאומן.

וזה לא קל. זה קשה הרבה יותר ממה שזה נשמע. כלומר: יהיה קל מאוד לסכם בקצרה את הלכות שמירת הלשון של החפץ חיים ואת הלכות צניעות ולשון נקייה. וגם זה חשוב מאד ליוצר ולאומן. אבל זה לא יקדם אותו כלל בדרך אל המשימה האמיתית שלו: ליצור עולם תרבותי ואומנותי חדש, עולם של תרבות יהודית. כדי לקדם אותו למטרה הזאת צריך לתת לו הדרכה מקצועית בתחום, והקושי בכך נובע מהעובדה שאומנות אינה מדע מדויק. כבר לעיל, בפרק שעסק ברומנטיקה, עמדנו על כך שיש מקרים שבהם אפשר להשתמש בה. הגבולות אינם מדויקים, והכלל החשוב ביותר במקצוע הזה הוא שהחכם עינו בראשו, בתנאי שהוא הפנים את המסר שבתחבולות תעשה לך מלחמה. לכן הקושי גדול מאוד, אבל הקשי הגדול הזה אינו פוטר אותנו מהמשימה: לנסח את הקוד האתי ליצירת תרבות יהודית.